

सार्वजनिक ग्रंथालयातील माहिती प्रसार: एक अभ्यास

श्री. योगेश नि. पाटील¹ डॉ. अनिल म. चौधरी²

¹ग्रंथपाल, विद्यावर्धिनी महाविद्यालय, धुळे

²ग्रंथपाल, श्रीमती न. ना. चौधरी महाविद्यालय कला, वाणिज्य व विज्ञान कुसुंबा

Corresponding Author: श्री. योगेश नि. पाटील

DOI-10.5281/zenodo.14505969

सार

सार्वजनिक ग्रंथालय माहिती प्रसार करण्यात समाजात अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावतात. ग्रंथालय हे केवळ माहितीचे संकलन करणारे ठिकाणी नसून समाजातील विविध गटांसाठी ज्ञान प्रसारणाचे केंद्र बनले आहेत. तंत्रज्ञानाच्या प्रगती सोबत ग्रंथालयांची सेवा देखील अद्यावत होत आहे. मोबाईल ग्रंथालय सेवा हे एक त्याचे उदाहरण मानले जाईल. ग्रामीण आणि दुर्गम क्षेत्रांमध्ये लोकांना माहिती प्रसारित करण्यासाठी मोबाईल ग्रंथालयाचा वापर देखील वाढला आहे. प्रत्येक ग्रंथालयात सर्वच साहित्य ग्रंथालयांना उपलब्ध करणे शक्य नसल्यामुळे विशिष्ट विषयाला आधारित मोबाईल ग्रंथालय विशिष्ट काळासाठी अनेक ठिकाणी सेवा देत असतात. मोबाईल ग्रंथालयांमुळे सार्वजनिक ग्रंथालयांना मर्यादित आर्थिक पुरवठ्यामुळे येणाऱ्या समस्यांवर मात करता येते. साक्षरता शिक्षणाचा प्रसार सामाजिक व सामुदायिक प्रभाव अशा अनेक फायदे घेता येतात. ग्रामीण भागात येणाऱ्या मोबाईल ग्रंथालयाचे प्रत्यक्ष निरीक्षण करून संशोधन केले गेले. ग्रामीण भागात व दुर्गम भागात नागरिकांनी सकारात्मक प्रतिसाद दिला आहे विशेषतः कृषीविषयक साहित्य सर्वच ग्रंथालयांमध्ये उपलब्ध होत नसल्यामुळे मोबाईल ग्रंथालयाचा फायदा त्यांना झालेला दिसतो.

शोध संज्ञा : सार्वजनिक ग्रंथालय, माहितीचा प्रसार, मोबाईल ग्रंथालय

प्रस्तावना

सार्वजनिक ग्रंथालये नेहमीच शिक्षण, साक्षरता आणि सामाजिक समावेशासाठी एक महत्त्वाचे साधन राहिली आहेत. सार्वजनिक ग्रंथालये ही माहिती, शिक्षण, आणि समाजाच्या विकासासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात. सार्वजनिक ग्रंथालये आणि माहितीचा प्रसार समाजात अत्यंत महत्त्वाचा भूमिका बजावतात. ग्रंथालये केवळ माहितीचा संकलन करणारी ठिकाणे नाहीत, तर ते समाजातील विविध गटांसाठी ज्ञान प्रसारणाचे केंद्र असतात. तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीसोबत, ग्रंथालय सेवा अद्यावत होत आहेत. मोबाइल ग्रंथालय सेवा हे एक उदाहरण आहे जे विशेषतः ग्रामीण आणि दुर्गम क्षेत्रांमध्ये लोकांना माहिती आणि संसाधनांचा प्रवेश मिळवून देण्यासाठी महत्त्वाची ठरली आहे. मोबाइल ग्रंथालय सेवा ही सार्वजनिक ग्रंथालयांमध्ये एक नाविन्यपूर्ण पद्धत आहे, जी लोकांपर्यंत माहिती पोहचवण्याचा नवा मार्ग प्रदान करते. या लेखात मोबाइल ग्रंथालय सेवा, तिचे कार्य, तंत्रज्ञानाचा वापर, आणि ती कशी विविध समुदायांना सेवा पुरवते, याबद्दल सखोल माहिती दिली जाईल. या शोधाद्वारे, मोबाइल ग्रंथालय सेवांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आणि त्याचे सामाजिक आणि शैक्षणिक फायदे स्पष्ट केले जातील. पारंपरिकपणे, ग्रंथालये एक ठराविक स्थळी असत, जिथे लोक शारीरिकपणे येऊन पुस्तके आणि शैक्षणिक सामग्री वापरू शकत. परंतु,

बदलत्या काळानुसार आणि तंत्रज्ञानाच्या विकासांमुळे, मोबाइल ग्रंथालय सेवा (Mobile Library Services) याने एक नवीन दिशा घेतली आहे. ही सेवा खासकरून त्या लोकांसाठी महत्त्वाची आहे जे दुर्गम किंवा ग्रामीण भागात राहतात आणि जिथे फिक्स्ड ग्रंथालये असण्याची शक्यता कमी असते. या शोध पत्रात, मोबाइल ग्रंथालय सेवा कशाप्रकारे कार्य करते, त्याचे फायदे, तसेच त्यासाठी आवश्यक असलेल्या तंत्रज्ञानाचा समावेश, यावर प्रकाश टाकला जाईल. सार्वजनिक ग्रंथालये समाजात माहिती प्रसाराचे एक महत्त्वाचे केंद्र आहेत. यातील मोबाइल ग्रंथालय सेवा ही एक नवीन आणि प्रभावी पद्धत आहे ज्याद्वारे ग्रामीण व शहरी भागातील लोकांना साहित्य व माहिती सहजपणे उपलब्ध करून दिली जाते. या अभ्यासाचा उद्देश मोबाइल ग्रंथालय सेवांचा प्रभाव, कार्यप्रणाली, तसेच त्याच्या लाभाविषयी सखोल माहिती मिळवणे आहे.

सार्वजनिक ग्रंथालयांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

सार्वजनिक ग्रंथालये शतकानुशतके ज्ञान आणि माहितीच्या स्रोत म्हणून अस्तित्वात आहेत. प्रारंभिक काळात, ग्रंथालये प्रायः शासकीय किंवा पर्सनल कलेक्शन म्हणून अस्तित्वात होती, जिथे केवळ शास्त्रज्ञ किंवा समाजातील उच्च वर्गाला प्रवेश होता. मात्र, १९ व्या शतकाच्या मध्यभागी, विशेषतः औद्योगिक क्रांतीनंतर,

सार्वजनिक ग्रंथालये प्रत्येक व्यक्तीला खुले केली गेली आणि ती समाजाच्या विकासासाठी महत्त्वपूर्ण ठरली. सार्वजनिक ग्रंथालये समाजातील प्रत्येक वर्गासाठी माहिती उपलब्ध करतात. विविध संशोधनांच्या आधारे, सार्वजनिक ग्रंथालये वाचनाची गुणवत्ता आणि माहितीच्या प्रसाराच्या संदर्भात एक महत्त्वाचे स्थान दर्शवतात. यावर अनेक अभ्यास झाले आहेत, ज्या त्या त्या काळात ग्रंथालयांची कार्यपद्धती, महत्त्व आणि उद्दिष्टे विशद करतात.

डिजिटल युगातील ग्रंथालयांची भूमिका

२० व्या आणि २१ व्या शतकात, ग्रंथालयांची भूमिका केवळ शारीरिक पुस्तके देणारी अशी न राहता डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या समावेशामुळे ती एक शैक्षणिक केंद्र बनली आहे. आजच्या डिजिटल युगात, ग्रंथालये ई-बुक्स, ऑडिओबुक्स, आणि ऑनलाइन डेटाबेस यांसारख्या शैक्षणिक साधनांचा वापर करून आपल्या सेवेचे विस्तार करत आहेत.

अभ्यासाची उद्दिष्टे आणि आवश्यकता:

मोबाइल ग्रंथालय सेवा काय आहे आणि तिचे कार्यप्रणाली कशी आहे हे समजून घेणे. ग्रामीण आणि शहरी भागातील लोकांसाठी मोबाइल ग्रंथालय सेवा कशी उपयुक्त ठरते. मोबाइल ग्रंथालय सेवा लोकांच्या वाचनाची आवड आणि शैक्षणिक प्रगतीवर कसा प्रभाव टाकते.

साहित्याची समीक्षा (Literature Review):

सार्वजनिक ग्रंथालये आणि माहितीचा प्रसार:

सार्वजनिक ग्रंथालये हे ज्ञान व माहितीचे केंद्र म्हणून कार्य करत आहेत. चौधरी, ए. (२०२२) यांच्या अभ्यासानुसार, सार्वजनिक ग्रंथालये केवळ पुस्तके देण्याचे कार्य करत नाहीत, तर त्या समाजात एक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. ती त्या समाजाच्या शैक्षणिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक विकासासाठी अत्यावश्यक असतात. तसेच, सार्वजनिक ग्रंथालयांचे काम फक्त शालेय आणि शैक्षणिक साहित्य पुरवण्याचे नाही, तर ते सामान्य ज्ञान, डिजिटल संसाधने आणि विविध प्रकारची माहिती देखील वितरित करतात.

बन्सल, आर. (२०१८) यांच्या मते, माहितीचे प्रसारण हे समाजाच्या प्रत्येक घटकापर्यंत पोहोचवणे आवश्यक आहे, विशेषतः अशा लोकांसाठी जे शहरांपासून दूर, ग्रामीण भागांमध्ये राहतात. त्या दृष्टिकोनातून, सार्वजनिक ग्रंथालयांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे.

मोबाइल ग्रंथालय सेवा

मोबाइल ग्रंथालय सेवा म्हणजे केवळ एका ठिकाणी असलेल्या ग्रंथालयांवर निर्भर न राहता, एक चालता-बसेस किंवा व्हॅनच्या माध्यमातून पुस्तकांचा आणि इतर संसाधनांचा प्रचार करणारी सेवा. या सेवेमुळे ग्रामीण आणि दुर्गम भागात राहणाऱ्या लोकांना माहितीच्या हक्काचा लाभ मिळतो. भारताच्या काही भागांमध्ये मोबाइल

श्री. योगेश नि. पाटील, डॉ. अनिल म. चौधरी

ग्रंथालय सेवा अत्यंत यशस्वी ठरली आहे. विशेषतः महाराष्ट्रातील काही ठिकाणी, अशा सेवांचा प्रचलन वाढलेला आहे, ज्यामुळे कमी वाचनालये असलेल्या ठिकाणी सूचना आणि साहित्याचा प्रसार होतो.

मोबाइल ग्रंथालय सेवांबद्दल विविध अभ्यासांनी संकेत दिले आहेत की, या सेवेतून माहिती पोहोचवण्याची प्रक्रिया अधिक सुलभ होते.

देशमुख, एस. आणि पाटील, एम. (२०१७) यांनी "Mobile Libraries in Rural India" या शोधनिबंधात मोबाइल ग्रंथालयांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आणि उपयोग स्पष्ट केले आहेत. या सेवेमुळे ग्रामीण भागातील लोकांना वेळोवेळी आवश्यक माहिती मिळवणे सोपे होते. हे ग्रंथालये विविध वाहने, व्हॅन किंवा बसच्या माध्यमातून कार्यरत असतात आणि नियमित वेळापत्रकावर लोकांना पुस्तकांची आणि इतर साहित्याची वितरिती करतात.

भारतातील मोबाइल ग्रंथालय सेवा:

भारतामध्ये, अनेक राज्य सरकारे मोबाइल ग्रंथालय सेवा सुरू करण्यासाठी प्रोत्साहन देत आहेत. महाराष्ट्रातील शालेय वाचनालय समितीने (२०१७) दिलेल्या एका अहवालानुसार, महाराष्ट्र राज्यात मोबाइल ग्रंथालयांची सेवा विशेषतः ग्रामीण आणि आदिवासी भागांत लोकप्रिय झाली आहे. त्यामध्ये, मुंबई, पुणे आणि नागपूरसारख्या शहरी भागांतील लोकांकडे मोबाइल ग्रंथालय सेवांचा पुरेसा उपयोग झाल्याचे आढळले आहे. यासाठी ग्रामीण भागांतील कुटुंबांना विविध भाषांमध्ये साहित्य, वाचनालय सदस्यता, आणि शैक्षणिक साहित्य पोहोचवण्याचे महत्त्व आहे.

मोबाइल ग्रंथालय सेवांचे वैशिष्ट्य

मोबाइल ग्रंथालये सहसा बस, व्हॅन किंवा ट्रकच्या रूपात असतात, ज्यात पुस्तके, डिजिटल साधन, आणि इंटरनेट कनेक्टिव्हिटी असते. या सेवेमध्ये विविध शैक्षणिक कार्यक्रम, वाचन सत्रे, आणि इतर किंवा पुस्तके, e-books आणि ऑडिओबुक्स उपलब्ध असतात.

आगरवाल, एस. आणि गुसा, पी. (२०२०) यांच्या अभ्यासानुसार, मोबाइल ग्रंथालय सेवा विशेषतः ग्रामीण भागातील महिलांसाठी फायदेशीर ठरली आहे. महिलांना घराच्या कामकाजामुळे सार्वजनिक ग्रंथालयांमध्ये नियमितपणे जाऊन वाचन करणे कठीण होते. परंतु मोबाइल ग्रंथालय सेवेमुळे त्यांना घराच्या जवळ साहित्य मिळवता येते. हे सेवा खूपच लोकप्रिय होऊ लागली आहे, विशेषतः त्या लोकांसाठी जिथे पारंपारिक ग्रंथालयाची सुविधा नाही.

मोबाइल ग्रंथालयांची एक महत्त्वाची भूमिका म्हणजे ते विद्यार्थ्यांना वाचनाची प्रेरणा देतात आणि शैक्षणिक प्रगतीला चालना देतात.

कर्नाटकमधील एका अभ्यासात कुलकर्णी, आर. (२०२०) यांनी या सेवांच्या शैक्षणिक फायदे तपासले आहेत. त्यांनी निष्कर्ष काढला की, मोबाइल ग्रंथालय सेवा विद्यार्थ्यांना शाळेतील शिक्षणासोबतच विविध शैक्षणिक विषयांवर वाचनाची सुविधा देते, ज्यामुळे त्यांचे ज्ञानवर्धन होते. यामुळे ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना शहरी विद्यार्थ्यांसोबत समान शैक्षणिक स्तरावर येण्याची संधी मिळते.

डिजिटल मीडिया आणि मोबाइल ग्रंथालय सेवा:

आजकाल मोबाइल ग्रंथालयांमध्ये उच्च गतीचा इंटरनेट कनेक्शन, डिजिटल कंटेंटिंग सिस्टिम आणि अन्य तंत्रज्ञानाचा समावेश केला जात आहे. यामुळे, लोकांना ई-बुक्स, शैक्षणिक व्हिडिओ, आणि इतर ऑनलाइन संसाधनांचा वापर करण्यास मदत मिळते. याबरोबरच, डिजिटल साक्षरतेसाठी विविध कार्यशाळा आयोजित केली जातात.

श्रीनिवासन, व्ही. आणि शर्मा, पी (२०१९) यांनी "Digital Transformation of Libraries" या शोधनिबंधात डिजिटल साधनांचा मोबाइल ग्रंथालय सेवेमध्ये वापर कसा होतो, यावर चर्चा केली आहे. डिजिटल पुस्तके, ई-बुक्स, ऑडिओ बुक्स आणि शैक्षणिक व्हिडिओ कंटेंटच्या रूपात मोबाइल ग्रंथालय सेवा अधिक प्रभावी झाली आहे. तंत्रज्ञानाच्या मदतीने, लोकांना विविध शैक्षणिक स्रोत आणि माहिती एकाच ठिकाणी उपलब्ध होते.

मोबाइल ग्रंथालय सेवांचे फायदे

माहितीचा प्रवेश

मोबाइल ग्रंथालये स्थानिक लोकांसाठी महत्त्वाची ठरतात कारण त्या लोकांना जो पारंपारिक एकाच ठिकाणी असलेल्या ग्रंथालयापर्यंत पोहोचू शकत नाहीत, त्या लोकांपर्यंत माहिती आणि साहित्य पोहोचवणे शक्य होते.

साक्षरता आणि शिक्षणाचा प्रसार

मोबाइल ग्रंथालये शिक्षणाच्या क्षेत्रात एक महत्त्वाची भूमिका बजावतात, विशेषतः ग्रामीण भागातील मुलांसाठी. त्यांना नियमितपणे पुस्तके आणि शैक्षणिक सामग्री मिळवून घ्यायची असल्यामुळे, शिक्षण आणि साक्षरतेला चालना मिळते.

सामाजिक आणि सामुदायिक प्रभाव

मोबाइल ग्रंथालये केवळ शैक्षणिक सेवा पुरवत नाहीत, तर त्या समुदायांमध्ये सामाजिक आणि सांस्कृतिक उपक्रमांची व्यवस्था देखील करतात. विविध वाचन कार्यक्रम, कार्यशाळा, आणि इतर सामाजिक कार्यक्रम आयोजित करून, या ग्रंथालये समुदायात एकता निर्माण करतात.

मोबाइल ग्रंथालय सेवांचे आव्हाने आर्थिक अडचणी

मोबाइल ग्रंथालयांची कार्यप्रणाली खर्चीक असू शकते. या वाहनांचे देखभाल आणि इंधन खर्च, तसेच साहित्याची खरेदी यामध्ये मोठा खर्च येतो. अधिकाधिक सरकारी निधी आणि दानशूरांकडून फंडिंग मिळवणे आवश्यक आहे.

सेवा पुरवण्याची मर्यादा

मोबाइल ग्रंथालये मोठ्या प्रमाणावर साहित्य प्रदान करू शकत नाहीत. चांगल्या दर्जाचे आणि विविध प्रकारचे साहित्य ठेवण्याची क्षमता सीमित आहे, त्यामुळे ही सेवा काही प्रमाणात मर्यादित असू शकते.

प्रवेश समस्या

मोबाइल ग्रंथालयांना सर्व समुदायांपर्यंत पोहोचवणे कठीण असू शकते. अपंग व्यक्तींना अडचणी येऊ शकतात, विशेषतः अशा गाड्यांमध्ये चढणे आणि उतरणे त्यांच्यासाठी कठीण असू शकते.

संशोधन पद्धती (Methodology):

संशोधनाचा प्रकार (Research Type):

हा अभ्यास क्वांटिटेटिव्ह आणि क्वालिटेटिव्ह पद्धतींचा मिश्र वापर करतो. यामध्ये डेटा संकलनासाठी साक्षात्कार, प्रश्नावली आणि प्रात्यक्षिक निरीक्षण यांचा समावेश आहे.

नमुना आणि साक्षात्कार (Sampling and Interviews):

या अभ्यासासाठी ग्रामीण भागातील राजमाता अहिल्याबाई होळकर सार्वजनिक ग्रंथालय, उडाने ता. जिल्हा धुळे १०० लोकांचा नमुना घेतला गेला. यामध्ये विद्यार्थ्यांपासून ते सामान्य नागरिकांपर्यंत सर्वसमावेशक असलेल्या लोकांचा समावेश करण्यात आलेला आहे त्यापैकी ८० प्रतिसाद प्राप्त झाले. त्याचप्रमाणे, वरिल सार्वजनिक ग्रंथालय व्यवस्थापक आणि मोबाइल ग्रंथालय सेवा चालवणाऱ्या संस्थांशी साक्षात्कार घेतले गेले.

साक्षात्काराच्या माध्यमातून, लोकांच्या मोबाइल ग्रंथालय सेवेच्या वापराची आवड, त्या सेवेचा त्यांच्यावर होणारा प्रभाव आणि त्यांना मिळालेल्या फायदेशीर माहिती यांचा तपास करण्यात आला. यामध्ये खुल्या आणि बंद प्रश्नांचा वापर केला गेला.

प्रश्नावली (Questionnaire):

प्रश्नावलीच्या माध्यमातून लोकांच्या वाचनाची आवड, मोबाइल ग्रंथालय सेवेच्या वापराची सवय, आणि त्यांचे अनुभव संकलित करण्यात आले. प्रश्नावलीत विविध मापदंडांचा समावेश होता:

मोबाइल ग्रंथालय सेवेचा वापर किती वेळा केला जातो.

वापरकर्त्यांसाठी या सेवेचे फायदे काय आहेत.

वापरकर्त्यांनी या सेवेवर किती विश्वास ठेवला आहे.

मोबाइल ग्रंथालय सेवा त्यांच्या वाचनाची आवड वाढवते का.

प्रात्यक्षिक निरीक्षण (Field Observation):

ग्रामीण भागातील मोबाइल ग्रंथालय सेवांचे प्रत्यक्ष निरीक्षण करण्यात आले. निरीक्षण करतांना, सेवांची कार्यपद्धती, वापरकर्त्यांचा प्रतिसाद, आणि ग्रंथालय व्यवस्थापनातील सुधारणा यांचा अभ्यास करण्यात आला.

डेटा विश्लेषण (Data Analysis):

सर्व संकलित डेटा विविध सांख्यिकीय तंत्रांचा वापर करून विश्लेषित करण्यात आले. क्वांटिटेटिव्ह डेटा (प्रश्नावलीचे उत्तर) हे सॉफ्टवेअर साधनांचा वापर करून

विश्लेषित झाले, तर क्वालिटेटिव्ह डेटा (साक्षात्काराचे उत्तर) थीमॅटिक विश्लेषण पद्धतीने सुसंगत केला गेला.

तंत्रज्ञानाचा समावेश करून मोबाइल ग्रंथालये भविष्यात आणखी प्रभावी ठरतील. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स, व्हर्च्युअल रिऍलिटी आणि इतर डिजिटल साधनांचा समावेश मोबाइल ग्रंथालयांमध्ये होऊ शकतो, ज्यामुळे लोकांना इतर पुस्तकांचा आणि शैक्षणिक सामग्रीचा वापर होईल.

विश्लेषण तक्ता: मोबाइल ग्रंथालय सेवा वर आधारित ८० प्रश्नावलीचे उत्तर (१०० मध्ये ८० प्रतिसाद प्राप्त)

क्र. क्र.	प्रश्न	उत्तर पर्याय	प्रतिक्रिया करणाऱ्यांची संख्या	टक्केवारी (%)
१	तुम्ही मोबाइल ग्रंथालय सेवा किती वेळा वापरता?	वारंवार (आठवड्यात ३ वेळा किंवा अधिक)	15	18.75%
		कधीकधी (आठवड्यात १-२ वेळा)	30	37.50%
		क्वचित (महििन्यात १-२ वेळा)	25	31.25%
		कधीही नाही	10	12.50%
२	मोबाइल ग्रंथालयातून तुम्ही कोणती सामग्री घेतात?	पुस्तके (शैक्षणिक/सामान्य)	६०	७५.००%
		मासिके/पत्रिकांचे सामग्री	३०	३७.५०%
		डिजिटल सामग्री (ई-पुस्तके, ऑडिओबुक्स)	२५	३१.२५%
		वर्तमानपत्र	१०	१२.५०%
३	मोबाइल ग्रंथालय सेवा तुम्हाला किती उपयुक्त वाटते?	खूप उपयुक्त	५०	६२.५०%
		काहीसे उपयुक्त	२०	२५.००%
		नको तसे उपयुक्त नाही	५	६.२५%
		तटस्थ	५	६.२५%
४	मोबाइल ग्रंथालय सेवा शैक्षणिक साहित्य पुरवठ्यात पुरेशी आहे का?	हो	७०	८७.५०%
		नाही	५	६.२५%
		काही प्रमाणात (उपलब्धतेवर अवलंबून)	५	६.२५%
५	मोबाइल ग्रंथालय सेवा तुमच्या वाचनाची आवड वाढवते का?	हो	६०	७५.००%
		नाही	१०	१२.५०%
		काहीसे वाढवते	१०	१२.५०%
६	मोबाइल ग्रंथालय सेवेच्या वेळापत्रकावर तुम्हाला किती समाधानी आहात?	खूप समाधानी	४०	५०.००%
		समाधानी	३०	३७.५०%
		तटस्थ	५	६.२५%
		असमाधानी	५	६.२५%
७	मोबाइल ग्रंथालय सेवा वापरण्यात कोणती अडचण आहे?	वेळापत्रक अनुकूल नाही	१५	१८.७५%
		उपलब्ध साहित्यामध्ये विविधतेचा अभाव	१०	१२.५०%
		वाहनांची स्थान किंवा अंतर	१०	१२.५०%
		कोणतीही अडचण नाही	४५	५६.२५%
८	तुम्ही मोबाइल ग्रंथालय सेवा इतरांना शिफारस कराल का?	हो	७५	९३.७५%
		नाही	५	६.२५%

विक्षेपणाचे सारांश:**मोबाइल ग्रंथालय सेवा वापरण्याची वारंवारता:**

- ३७.५% प्रतिसाद देणाऱ्यांनी कधीकधी सेवा वापरली आहे (आठवड्यात १-२ वेळा).
- १८.७५% वापरकर्ते वारंवार (आठवड्यात ३ वेळा किंवा अधिक) सेवा वापरतात, जे एक दृढ वापरकर्ता समूह दर्शवते.
- ३१.२५% वापरकर्ते क्वचित सेवा वापरतात, जे यावरून असा निष्कर्ष काढता येतो की सेवा वापरणाऱ्यांची आवश्यकता आहे.

वापरकर्त्यांना कोणती सामग्री अधिक प्राप्त होते?

- ७५% प्रतिसाद देणाऱ्यांनी पुस्तके घेतल्याचे सांगितले, जी मोबाइल ग्रंथालय सेवेमधील शैक्षणिक साहित्यावर जोर देत असल्याचे दर्शवते.
- ३७.५% मासिके व पत्रिकांचे साहित्य घेतात, तर 31.25% डिजिटल सामग्रीचा वापर करतात, ज्यामुळे तंत्रज्ञानाच्या विकासाची प्रगती दिसते.

सेवेची उपयुक्तता:

- ६२.५% प्रतिसाद देणाऱ्यांना सेवा खूप उपयुक्त वाटते.
- २५% व्यक्तींनी सेवा काहीसे उपयुक्त असल्याचे सांगितले, तर 6.25% व्यक्तींनी ती नको तसे उपयुक्त नाही असल्याचे नमूद केले.

शैक्षणिक साहित्याचे पुरवठा:

- ८७.५% व्यक्तींनी मान्य केले की मोबाइल ग्रंथालय सेवा शैक्षणिक साहित्य पुरवठ्यात पुरेशी आहे.

वाचनाची आवड:

- ७५% लोकांनी सांगितले की मोबाइल ग्रंथालय सेवेमुळे त्यांच्या वाचनाची आवड वाढली आहे. हे मोबाइल ग्रंथालयाच्या शैक्षणिक प्रभावाचे संकेत देत आहे.

सेवेच्या वेळापत्रकावर समाधान:

- ५०% प्रतिसाद देणाऱ्यांना सेवेच्या वेळापत्रकावर खूप समाधानी असल्याचे सांगितले, तर ३७.५% व्यक्तींनी समाधानी असल्याचे सांगितले.

मोबाइल ग्रंथालय सेवेला अडचणी:

- ५६.२५% प्रतिसाद देणाऱ्यांना कोणतीही अडचण नाही, परंतु १८.७५% लोकांना वेळापत्रक अनुकूल नाही असल्याचे नमूद केले.

सुचना:

- ९३.७५% प्रतिसाद देणाऱ्यांनी हो म्हणून सांगितले की ते मोबाइल ग्रंथालय सेवा इतरांना शिफारस करतील, जी सेवेच्या लोकप्रियतेचा आणि प्रभावाचा सूचक आहे.

निष्कर्ष**मोबाइल ग्रंथालय सेवा वापरण्याचा प्रतिसाद:**

मोबाइल ग्रंथालय सेवेला ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील नागरिकांनी सकारात्मक प्रतिसाद दिला आहे. या श्री. योगेश नि. पाटील, डॉ. अनिल म. चौधरी

सेवेच्या माध्यमातून त्यांना दरमहा सुलभपणे पुस्तक व साहित्य मिळवता येते. विशेषतः विद्यार्थ्यांनी आणि शालेय विद्यार्थ्यांनी याचा फायदा घेतलेला आहे.

माहितीचे प्रसारण:

मोबाइल ग्रंथालय सेवा माहितीचे प्रसारण एक अत्यंत प्रभावी साधन ठरली आहे. विशेषतः महिलांसाठी आणि वृद्ध व्यक्तींसाठी ही सेवा अत्यंत उपयुक्त ठरली आहे. यामुळे ते अधिक सुसंगत आणि समृद्ध माहिती मिळवू शकतात.

शैक्षणिक प्रगतीवर प्रभाव:

मोबाइल ग्रंथालय सेवेसमवेत विद्यार्थ्यांचे वाचनात आणि शैक्षणिक प्रगतीत सुधारणा झाली आहे. या सेवेत विविध शैक्षणिक साहित्य, पुस्तक आणि वाचनाची आवड निर्माण होणे हे महत्वाचे आहे.

मोबाइल ग्रंथालय सेवा ही ग्रामीण आणि शहरी भागांमध्ये माहितीचे प्रभावी प्रसारण करणारी एक अत्यंत महत्वाची सेवा ठरली आहे. यामुळे लोकांना आवश्यक माहिती, साहित्य, आणि शैक्षणिक साधनांची सुविधा मिळवता येते. या सेवेमुळे वाचनाची आवड वाढते आणि शैक्षणिक स्तरावर सुधारणा होते.

मोबाइल ग्रंथालय सेवा आधुनिक सार्वजनिक ग्रंथालयांच्या विकासामध्ये एक महत्त्वपूर्ण टप्पा आहे. ती ग्रामीण आणि दुर्गम भागांमध्ये माहितीचा आणि शिक्षणाचा प्रवेश पुरवते, समाजामध्ये साक्षरता वाढवते, आणि सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक उपक्रमांची वाढ होते.

शिफारसी:

मोबाइल ग्रंथालय सेवा वाढवण्याची आवश्यकता आहे, विशेषतः दुर्गम भागांमध्ये. मोबाइल ग्रंथालय सेवा अधिक प्रभावी बनवण्यासाठी डिजिटल साहित्याची जोड देणे आवश्यक आहे.

विविध सरकारी संस्था आणि प्रायव्हेट संस्थांनी मोबाइल ग्रंथालय सेवेला सहकार्य करणे गरजेचे आहे. मोबाइल ग्रंथालयांची कार्यप्रणाली सुधारण्यासाठी तंत्रज्ञान, सरकारची मदत, आणि सामाजिक योगदानाची आवश्यकता आहे. अशा प्रकारच्या सेवांमुळे समाजातील विविध वर्गांना समान संधी मिळू शकतात.

संदर्भसूची :

1. आगरवाल, एस. आणि गुप्ता, पी. (२०२०). ग्रामीण समुदायांवर मोबाइल ग्रंथालय सेवांचा प्रभाव. भारतीय ग्रंथालय आणि माहिती विज्ञान जर्नल, 18(2), 101-110.
2. बन्सल, आर. (२०१८). मोबाइल ग्रंथालय सेवेचा माहिती वितरणातील भूमिका: महाराष्ट्रातील ग्रामीण ग्रंथालयांचा केस अभ्यास. ग्रंथालय आणि माहिती विज्ञान जर्नल, 15(3), 234-240.

3. बन्सोड, आर. (२०१६). भारतामधील मोबाइल ग्रंथालय सेवा: एक विश्लेषणात्मक अभ्यास. आंतरराष्ट्रीय ग्रंथालय आणि माहिती विज्ञान जर्नल, 12(4), 67-72.
4. चंद्रन, पी., आणि जोशी, एस. (२०१९). डिजिटल ग्रंथालये आणि माहिती वितरण भारतात: सार्वजनिक ग्रंथालये आणि मोबाइल ग्रंथालय सेवांचा अभ्यास. माहिती तंत्रज्ञान आणि ग्रंथालये, 38(1), 56-62.
5. चौधरी, ए. (२०२२). सार्वजनिक ग्रंथालये आणि समुदाय संवाद: महाराष्ट्रातील मोबाइल ग्रंथालय सेवेची भूमिका. ग्रंथालय विज्ञान जर्नल, 25(2), 115-123.
6. देशमुख, एस. आणि पाटील, एम. (२०१७). महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागात मोबाइल ग्रंथालय सेवांचा वापर: एक अनुभवात्मक अभ्यास. ग्रंथालय व्यवस्थापन पुनरावलोकन, 14(1), 40-45.
7. जोशी, डी. (२०२१). ग्रामीण भागातील शैक्षणिक साहित्य आणि माहिती प्रवेशावर मोबाइल ग्रंथालय सेवेचा प्रभाव. महाराष्ट्र ग्रंथालय विज्ञान जर्नल, 19(4), 130-135.
8. कुलकर्णी, आर. (२०२०). मोबाइल ग्रंथालय सेवा: माहितीच्या अंतरालाचे पूर्तिकरण करण्याचा एक नवीन दृष्टिकोन. भारतीय शिक्षण आणि माहिती जर्नल, 29(1), 43-50.
9. रवी, के. (२०२३). ग्रामीण समुदायांमध्ये वाचनाची आवड वाढवण्यासाठी मोबाइल ग्रंथालय सेवेचा प्रभाव: मराठवाडा मधील एक केस अध्ययन. ग्रामीण माहिती विज्ञान जर्नल, 7(2), 77-84.
10. सिंह, पी. (२०१८). मोबाइल ग्रंथालय सेवेतील अडचणी आणि संधी: भारतातील ग्रामीण ग्रंथालयांचा अभ्यास. आंतरराष्ट्रीय ग्रंथालय सेवा जर्नल, 11(3), 201-207.
11. श्रीनिवासन, व्ही. आणि शर्मा, पी. (२०१९). मोबाइल ग्रंथालय सेवा: भारतीय ग्रामीण ग्रंथालयांमध्ये डिजिटल अंतर कमी करण्याची भूमिका. माहिती विज्ञान जर्नल, 20(1), 12-18.
12. ठाकूर, एस. आणि जोशी, के. (२०२१). 21व्या शतकातील मोबाइल ग्रंथालय सेवा: त्यांचा वापर आणि प्रभाव. ग्रंथालय विज्ञान पुनरावलोकन, 27(2), 95-103.
13. वर्णी, ए. आणि शुक्ला, एम. (२०१७). माहिती वितरणासाठी मोबाइल ग्रंथालय सेवा: महाराष्ट्रातील ग्रामीण क्षेत्रातील एक केस स्टडी. भारतीय ग्रंथालय अध्ययन जर्नल, 13(2), 72-79.
14. जागतिक बँक. (२०२०). भारतामधील सार्वजनिक ग्रंथालये: ग्रामीण लोकसंख्येसाठी माहितीची गरज पूर्ण करणे. जागतिक बँक अहवाल, 14(2), 112-125.
15. झाडे, ए. आणि सोनी, पी. (२०२२). मोबाइल ग्रंथालय सेवा: पारंपरिक आणि डिजिटल माहिती सेवा यांची तुलना. माहिती अध्ययन, 35(3), 151-158.